

ნინო კვირიკაშვილი,
 საქართველოს შოთა რუსთაველის თეატრისა და კინოს
 სახელმწიფო უნივერსიტეტის
 ხელოვნებათმცოდნეობის მიმართულების დოქტორანტი,
 ხელმძღვანელი: ნატო გენგიური

სტატია იკვლევს შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ნიმუშის – ვალეს ტაძრის (X საუკუნე), აღმოსავლეთ ფასადზე განთავსებული განედლებული ჯვრების იკონოგრაფიასა და სემანტიკას ქართული შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრული მოქანდაკეობის კონტექსტში. კვლევა ეფუძნება რელიეფების მხატვრულ, სტილისტურ და თეოლოგიურ ანალიზს, რაც შესაძლებელს ხდის განისაზღვროს მათი საზრისი სიციცხლის ხისა და ხსნის სიმბოლიკაში.

შუა საუკუნეების ქართული ტაძრების სკულპტურული პროგრამის განხილვისას, ჯვრის მოტივი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კომპოზიციური და თეოლოგიური ელემენტია. რამდენადაც საქართველოში ჯვრის გამოსახულება, ადრეული ქრისტიანული ნიმუშებიდან მოყოლებული (ბოლნისის სიონი, მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძარი, ზღუდერი), უწყვეტად ჩნდება ეკლესიათა საფასადო დეკორში, მისი ფორმისა და საზრისის განვითარების ეტაპებზე დაკვირვება მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მატარებელია და არსებითი საფუძველია შემოქმედებითი პროცესის ევოლუციის გასააზრებლად.

სწორედ ამ მიზნით სტატიაში თავმოყრილია ვალეს აღმოსავლეთ ფასადის განედლებული ჯვრების ფორმის მსგავსი ქართული პარალელები, რაც შესაძლებლობას გვაძლევს განვსაზღვროთ, რა პერიოდიდან გვხვდება მსგავსი ტიპის ჯვრები, რა ფორმითა და კონტექსტით რთავენ მათ ეკლესიის დეკორში, როგორ ვითარდება და რა სტილისტურ ტრანსფორმაციას განიცდის დროთა განმავლობაში.

წარმოდგენილი ანალიზი გვაძლევს საშუალებას, ვალეს ეკლესიის აღმოსავლეთ ფასადის განედლებული ჯვრები განვიხილოთ უფრო ფართო კულტურულ და მხატვრულ კონტექსტში – როგორც გარდამავალი საფეხურის ნიმუში ქართულ სკულპტურაში, მაკავშირებელი რგოლი ძველ ტრადიციებსა და ახალ მიდგომებს შორის.

რეზიუმე სარკმლის თავსართი აყვავებული ჯვრით - ვალეს ტაძრი (X საუკუნე)

საკვანძო სიტყვები: ვალეს ეკლესია, განედლებული ჯვრები, სიცოცხლის
ხე, შუა საუკუნეების ქართული პლასტიკა, რელიეფები

ქრისტიანული სკულპტურის კვლევისას ჯვრის სიმბოლური გამოსახულება ქართულ საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს. ბოლნისის სიონიდან მოყოლებული, ჯვრის გამოსახულებები, რომლებიც სხვადასხვა მახასიათებლითა და საზრისითაა დატვირთული, მრავლად გვხვდება. ამ სტატიის მიზანია ქართული ხუროთმოძღვრების ცნობილი ნიმუშის - ვალეს ტაძრის (X საუკუნე) აღმოსავლეთ ფასადის ჯვრების გამოსახულების კვლევა ეპოქის კონტექსტში, მათი კლასიფიცირება, მხატვრული მახასიათებლების გამოყოფა, საზრისის განსაზღვრა და პარალელური მასალის ანალიზი.

უნდა აღინიშნოს, რომ ვალეს ეკლესიის აღმოსავლეთ ფასადზე გადაკეთების კვალი არ შეინიშნება, ამას ადასტურებს დიდი ზომის, კარგად გათლილი კვადრების წყობა, შესაბამისად, რელიეფები თავდაპირველ ადგილასაა განლაგებული.¹

აღმოსავლეთ ფასადის ჯვრები

ვალეს ეკლესიის აღმოსავლეთ ფასადის სამკვეთლოსა და სადიაკვნეს სარკმლის თავსართი შემკულია განედლებული ჯვრის რელიეფებით. ორივე ჯვარი (სურ. 1, 2) ხასიათდება მსგავსი ელემენტებით: შესრულებულია კარგად დამუშავებულ ფართო, ქვიშისფერ მარტკუთხა ფილაზე. ორივე ჯვარს ახლავს სწორკუთხა მოხარჩოება, რომელიც ქვედა მხარეს სარკმლის ღიობს მიუყვება და ცენტრში სარკმლის თაღოვან დაბოლოებას იმეორებს - ჯვრის ქვეშ, გორაკივით „საფეხურს“ ქმნის. კომპოზიცია მარტკუთხა მოხარჩოებიდან ამოზრდილი მცენარეული ელემენტებით იკვრება, რომლებიც წვერებით ეხება ერთმანეთს.

¹ მეფისაშვილი, ვალეს, 1950, გვ. 34.

ჯვარს ორივე მხრიდან და ქვემოდან გეომეტრიული ჩუქურთმა მიუყვება, რომელიც გარდაიქმნება და სრულდება მცენარეული ელემენტებით, მის ცენტრში აღმართული ჯვარიც სადად დეკორირებულია მცენარეული ელემენტებით. წარწერა არ გვხვდება. ჯვრები თაღოვან ლილვზე ცენტრიდან ამოზრდილ სვეტზე დგას. ჯვრების რელიეფის დამუშავება მსგავსია.

ორივე რელიეფის მოჩარჩოება იდენტურია: სწორკუთხა, ამობურცულ კანტში ჩასმული ლენტოვანი წნული. წნული ორი ლენტისგან შედგება, თუმცა სამხრეთ სარკმლის წნული ჩრდილოეთ სარკმლის რელიეფის წნულისგან მცირედით განსხვავდება (მაგ. ჩრდილოეთი ჯვრის მოჩარჩოების წნულს დამატებით მცირე ფოთლებიც აქვს).

ორივე ჯვარი მსგავსი პროპორციებისაა: ქვედა მკლავი უფრო გრძელია დანარჩენ სამ მკლავზე. ის დამატებით, „ტარზეა“ დამყარებული, რაც ჯვარს ვერტიკალურად აქცენტირებულ პროპორციებს ანიჭებს. ჯვრის ცენტრში დისკოა, რომელიც წვრილკანტიან წრეშია ჩასმული. წრიდან ოთხივე მხარეს ამოწეული ხაზობრივი კანტი გადის და ოთხივე მხარეს სამკუთხედებით სრულდება. ოთხივე ნაწილი ერთი ზომისა და ფორმის ასეთივე ამოწეული კანტით ჩარჩოვდება, მკლავები ბოლოში ფართოვდება და წვერებში რგოლებით სრულდება.

ჩრდილოეთ სარკმლის რელიეფი უკეთაა შემორჩენილი და კარგად იკითხება დეტალები, ხოლო სამხრეთ სარკმლის რელიეფი შედარებით დაზიანებული და გამოქარულია, თუმცა მისი დეტალური ანალიზის საშუალებას იძლევა.

აღმოსავლეთ ფასადზე ჯვრის გამოსახვა ქართული ხუროთმოძღვრებისთვის სახასიათოა. რაც უკავშირდება მეორედ მოსვლის უამს ქრისტეს ჯვრის წინამძღოლობით.² რასაც თეოლოგიური საფუძველი აქვს და უკავშირდება ეფრემ ასურის სიტყვებს: *„როდესაც ხილულ სამყაროს ბოლო მოეღება და აღმოსავლეთით ქრისტე გამოჩნდება, მას წაემძღვარება ჯვარი ისევე, როგორც ბასილევსს წინ მიუძღვის დროშა“.*³

ჯვრების აღმოსავლეთ ფასადზე განთავსების ერთ-ერთი ადრეული ნიმუში ბოლნისის სიონზე შემორჩა, უფრო გვიან ვხვდებით

² Elizbarashvili, Giviashvili, Architecture. 2023, pg. 56.

³ ჯობაძე, ადრეული, 2007, გვ. 48-49.

გურჯაანის ყველაწმინდაში (VIII-IX საუკუნეები), ხოლო ტაო-კლარჯეთის ადრეულ ეკლესიებში (პარეხთა, ნუკას საყდარი, ოპიზა, დოლისყანა) ჯვრები აღმოსავლეთ ფასადზე აღარ კეთდება, არამედ, მხოლოდ X საუკუნის მეორე ნახევრიდან და XI საუკუნის დასაწყისში ჩნდება კვლავ ჯვრები აღმოსავლეთ ფასადზე (იშხანი, ტბეთი).⁴ XI საუკუნეში გრძელდება უკვე მონუმენტური ჯვრის გამო-სახვა აღმოსავლეთ ფასადზე (ნიკორწმინდა, სამთავისი).

ქრისტიანულ ღვთისმეტყველებაში განედლებული ჯვრის საზრისი უკავშირდება სიცოცხლის ხეს, რომელიც აერთიანებს თავად ჯვრის წინა სახესა და სიცოცხლის ხეს (ხე ცხოვრებისა). იოანეს სახარების (11:25) მიხედვით, სიცოცხლის ხე თავად ჯვარცმული იესოს სამეფო ტახტია, რომელიც ამბობს: „მე ვარ აღდგომა და სიცოცხლე“, რომელიც სძლევს ბოროტებას, სიკვდილსა და ცოდვას.⁵ სიცოცხლის ხისა და ჯვრის შერწყმით მიღებული განედლებული ჯვარი სატრიუმფო ხასიათის მატარებელია, რამდენადაც გამოხატავს სიცოცხლის, აღდგომისა და ხსნის იდეას. ძირითადად გამოსახვენ კარის ფრთებზე, მინიატიურებში ჩართულია წიგნის საწყის გვერდებზე და თავის დასაწყისში, ეს შესაძლოა აიხსნას, როგორც დასაწყისის, შესვლის იდეა საკრალურ, წმინდა სივრცეში, იგივე მიახლება სიცოცხლის ხესთან (იოანე, 22:14).⁶ განედლებულ ჯვარში ერთიანდება როგორც „ხე ცხოვრებისა“, ასევე „გოლგოთის ჯვარი“ და მეორედ მოსვლის მაუწყებელი ჯვრის ხატება.⁷

მცენარეულ მოტივში ვაზი ქრისტეს სიმბოლოს გამოსახავს – „მე ვარ ვაზი ჭეშმარიტი, და მამაჩემი მევენახეა“ (იოანეს სახარება, თავი 15:1⁸). ვაზის ორნამენტული მოტივის შერწყმა ჯვართან ხშირია როგორც ქართულ, ასევე კაპადოკიის ადრეული ეკლესიების მოხატულობის პროგრამაში, რაც სამოთხის თემაზე მიგვითითებს.⁹

რაც შეეხება ჯვრის ფორმას – წაგრძელებული, ბოლოებგაფართოებული მკლავები, რომლებიც წრეებით სრულდება მკლავთა ორივე კუთხეში, საკმაოდ გავრცელებულია და ხშირად გამოიყე-

⁴ ჯობაძე, ადრეული, 2007, გვ. 49.

⁵ იოანეს სახარება, თავი 11.

⁶ Bandmann, Braundels, Kollwitz, Lexikon, 1994, pp. 166-170.

⁷ კვაჭატაძე, წმ. ნიკოლოზის, 2007, გვ. 140; სხირტლაძე, ადრეული, 2008, გვ. 59; Bandmann, Braundels, Kollwitz, Lexikon, 1994, pp. 263-266.

⁸ იოანეს სახარება, თავი 15.

⁹ სხირტლაძე, ადრეული, 2008, გვ. 59-62.

ნება ჯვრის რელიეფებში.¹⁰

პარალელების მოძიებისას ვალეს აღმოსავლეთ ჯვრების ფორმის მახასიათებლებით (ქვედა მაღალი მკლავი, მკლავების ბოლოების გაფართოება კიდეებისკენ) ვიხელმძღვანელებ და დავინტერესდით, თუ რა პროცესს გადის და როგორ ვითარდება ის. ქრონოლოგიური სურათის შექმნით შევეცდებით განვსაზღვროთ ვალეს ჯვრების კონკრეტული პერიოდი.

როგორც უკვე აღვნიშნე, პირველი შემორჩენილი მაგალითი **ბოლნისის სიონში** (V საუკუნე) გვაქვს. როგორც ვიცით, აქ ეგრეთ წოდებული ბოლნური ჯვრები¹¹ – ტოლმკლავა, წრიულ მოჩარჩოებაში ჩასმული ჯვრები, საკმაო რაოდენობით შემორჩა. თუმცა ბოლნისის სიონის ეკლესიაშივე ფიქსირდება მეორე სახის ჯვრებიც – რომელთაც ვერტიკალურად აქცენტირებული პროპორციები აქვთ მოკლე განივი მკლავების გამო (ტაბ. 1). წაგრძელებული ჯვრების ეს ფორმა საწყისი ეტაპია და სრულიად მინიმალური ფორმითაა გამოსახული კაპიტელებზე, მათი მკლავების ზედაპირი გლუვია, არ არის დამუშავებული და ვალეს ჯვრების უძველესი ქართული პარალელია ვერტიკალურად აქცენტირებული პროპორციებითა და ბოლოებისკენ მკლავებგაფართოებული აგებულების გამო. ერთ-ერთი კაპიტელის ორნამენტში ჩართულია ასეთი სახის სამი ჯვარი. ეს გოლგოთას სამი ჯვრია, ანუ ჯვარცმის სიმბოლური გამოხატულება.¹² ხოლო სანათლავში, კაპიტელზე წარმოდგენილი ჯვრები (ტაბ. 1.1, 1.3) აღდგომის საზრისის მატარებელია, რაზეც ქვედა რეგისტრში არსებული მცენარეული ელემენტები, მეორე შემთხვევაში კი ფარშევანგები მიუთითებენ.

¹⁰ აღნიშნული ფორმა – Крест четвероконечный «каплевидный» (ბიზანტიური მინიატიურა, მოსკოვი, 1977, ტაბულა 30), II ს-ის ბერძნული სახარების მიხედვით ჯვრის ეს ფორმა გამოსახავს ჯვარცმის შემდეგ ქრისტეს სისხლით გაჟღერებულ ჯვარს, რომელიც ცოდვასთან ბრძოლის სიმბოლოდ იქცა (ლუკა 22:44). ხოლო როდესაც ჯვარზე სისხლი გადმოიღვარა (იოანე 19:34), ეს მაგალითი მორწმუნეთათვის სიკვდილამდე ბოროტებასთან ბრძოლის მოწოდებად იქცა. „მას (მაცხოვარს), რომელმაც შეგვიყვარა და თავისი სისხლით გვისწა ჩვენი ცოდვებისაგან“ (გამოცხადება 1:5). Кузнецов, История, 1997, ст. 44–45.

¹¹ მუსხელიშვილი, ბოლნისი, ტ. III, 1938, გვ. 311–376; ჩუბინაშვილი, ქართული, 1936, გვ. 38.

¹² გ. ჩუბინაშვილი, იქვე.

ჯვრის ამ ფორმის შემდგომ განვითარებას ვხედავთ მცხეთის ჯვრის მცირე ეკლესიაში (545-586 წლები),¹³ ზღუდერის ეკლესიაში, (VI-VII საუკუნეები),¹⁴ წრომსა (626-634/5 წლები) და არმაზში (864 წელი)¹⁵ (ტაბ. 2).^{16,17} სამივე შემთხვევაში ჯვრის მკლავებს ემატება წრეები თითოეული მკლავის წვეტზე, ხოლო დასმული ტარის ბოლოდან გამოსული მცენარეული ელემენტი ამკობს. როგორც ჩუბინაშვილი აღნიშნავს, ამ ჯვრებს აერთიანებთ ახალი დეკორატიული პრინციპის გამოყენება, ხოლო წრომი მის განვითარებას გვთავაზობს.¹⁸ წრომისა და ზღუდარის შემთხვევაში უკვე მკვეთრად არის ჩამოყალიბებული და გამოხატული ის ფორმები, რაც ბევრ საერთოს პოულობს ვალეს ჯვრის რელიეფებთან - ჯვრის მკლავების მოქნილი და არა სწორი ფორმა, ბოლოებში დასრულებული წრეებით, სამკუთხედ ფორმებად ჩაკვეთილი მკლავებით.

სწორედ ეს მაგალითები შეიძლება ჩაითვალოს ეკლესიებზე არსებული განედლებული ჯვრების პირველ მაგალითებად და, ფორმიდან გამომდინარე, ვალეს აღმოსავლეთ ფასადის ჯვრის რელიეფების წინამორბედებად.

შემდგომ პერიოდში, კერძოდ, X საუკუნეში, უკვე გვაქვს ისეთი ნიმუშები, სადაც აღმოსავლეთ ფასადის პასტოფორიუმების სარკმლებია შემკული განედლებული ჯვრის რელიეფებით. ჩვენ შევარჩიეთ ნიმუშები, რომლებიც ზუსტადაა დათარიღებული.

ესენია: ერედვის წმ. გიორგის ეკლესია (906),¹⁹ ერედვის ბერის

¹³ გ. ჩუბინაშვილი, მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძარი, ტფ. უნივ. მოამბე, II, 1922-23, გვ. 51.

¹⁴ ლ. რჩეულიშვილი, ქართული ხუროთმოძღვრების სამი უცნობი ძეგლი, Ars Georgica 2, Tb. 1948, გვ. 44.

¹⁵ Меписашвили Р. Цинцадзе В. Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии — Шида Картли. 1975 გვ. 20.

¹⁶ გ. ჩუბინაშვილი, მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძარი, ტფ. უნივ. მოამბე, II, 1922-23, გვ. 51-65.

¹⁷ მოხატულობებში მსგავსებები იკვეთება ატენის სიონის ანიკონურ მოხატულობაში (VII ს.), სადაც ჯვრები სწორედ სხენებულ ფორმას იმეორებს და ასეთივე განედლებული მოტივით არიან გამოსახულნი. თ. ვირსალაძე, ატენის სიონის მოხატულობა, ქართული მხატვრობის ისტორია, თბ. 2007, გვ. 103-202. ასევე საინტერესო მსგავსებაა სინასოსის წმ. ბასილის ეკლესიის (კაპადოკია) სამხრეთ კედლის სქემაში ჩასმულ განედლებულ ჯვართან. ზ. სხირტლაძე, ადრეული შუა საუკუნეების კედლის მხატვრობა, თელოვანი ჯვარპატიოსანი, თბ. 2008, გვ. 59.

¹⁸ ჩუბინაშვილი გ., ქართული ხელოვნების ისტორია ტ.1, ტფ. 1936, გვ. 162.

¹⁹ საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, V ტომი, 1990, გვ. 168-169.

საყდარი (X საუკუნის შუა ხანები),²⁰ დირბი (957-967),²¹ დისევის ძელიცხოვრის ეკლესიის (X საუკუნე)²² აღმოსავლეთ სარკმლის რელიეფი,²³ პარხალი (961-973),²⁴ ზემო-სკრა (X საუკუნე),²⁵ ჯაყისმანის მთავარი ეკლესია (993),²⁶ ხცისი (1002).²⁷ ყველა დასახელებულ ეკლესიაში ჯვრიანი რელიეფები ჩასმულია სარკმლის თავსართად. წინა პერიოდის ნიმუშებისგან განსხვავებით, უფრო მდიდრულადაა გაფორმებული, დამატებული აქვს გარკვეული დეტალები, მაგალითად, სადა მოჩარჩოება (დირბი), პატარა ნახევარსფეროები მკლავებს ზემოთ (ბერის საყდარი) ან ფართოდ, ფილის მთელ ზედაპირზე გაშლილი ყლორტები (პარხალი, ტაბ. 3). რელიეფების ორნამენტიკა მცენარეული მოტივებითაა, ჯვრის ფორმა ცენტრიდან გამოსული ტოლი მკლავებით იქმნება, რომლებიც ბოლოებში ფართოვდება და მათი ბოლოები დეკორირებულია წრეებით. აღნიშნულ ნიმუშებს სწორედ ეს საერთო მახასიათებლები აქვთ, რაც აერთიანებთ ვალეს ეკლესიის აღმოსავლეთი ფასადის ჯვრებთან.

ვალეს მსგავსად, პარხალის ჯვრის რელიეფში შეინიშნება სარკმლის ნახევარწრის კომპოზიციის ნაწილად ქცევა: აქ სარკმლის ზედა, ნახევარწრიულ მოჩარჩოებას ორნამენტული წნული იმეორებს. სწორედ მასზეა დამყარებული ჯვარი; რელიეფები შესრულებულია კარგად დამუშავებულ თლილ ფილებზე. ცენტრში აღმართული ჯვრის გარშემო მოჩარჩოება შესრულებულია მცენარეული მოტივებით. ჯვრის ფორმა ცენტრიდან გამოსული ტოლი

²⁰ Меписашвили, Цинцадзе, Архитектура, 1975, с. 64.

²¹ გაგოშიძე, ჩიხლაძე, დირბის, 2006, გვ. 31.

²² დირბისა და დისევის რელიეფების შემთხვევაში აყვავებული ჯვრის საზრისი კონკრეტულ დანიშნულებას იძენს და როგორც გაგოშიძე აღნიშნავს, ედემის ბაღში დარგული აყვავებული ჯვრის სახით წარმოდგენილი სიცოცხლის, ხის განასახიარებას, ხოლო წრეში წარმოდგენილი ქტიტორი, სამოთხესთან ახლოს გამოსახვით, შესაძლოა გარდაცვლილი ქტიტორის გამოსახულება იყოს, გ. გაგოშიძე, ჩიხლაძე, დირბის, 2006, გვ. 24.

²³ Меписашвили, Цинцадзе, Архитектура, 1975, с. 99-101; შმერლინგი, ქართული, 1954, გვ. 45.

²⁴ ჯობაძე, ადრეული, 2007, გვ. 215.

²⁵ შმერლინგი, ქართული, 1954, გვ. 37; თაყაიშვილი, არქეოლოგიური, 1907, გვ. 64; ზაქარაია, შიდა ქართლის, 1959, გვ. 201-232.

²⁶ Такайшвили, Известия, 1907, ст. 66-68.

²⁷ საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, V ტომი, 1990, გვ. 460.

მკლავებით იქმნება, რომლებიც ბოლოებში ფართოვდება და მათი ბოლოები დეკორირებულია წრეებით.

საინტერესოა რეგიონში ვაღეს სიახლოვეს მდებარე, X საუკუნის ტაძრებზე გამოსახული განედლებული ჯვრის რელიეფების რამდენიმე მაგალითის მიმოხილვაც. მაგალითად, **კუმურდო (964)**,²⁸ **ბავრა (X საუკუნე)**,²⁹ **საღამოს ეკლესია (X საუკუნე)**³⁰ და **ჯაყისმანი (993)**.³¹

ვაღეს ჯვრებთან აღნიშნულ მაგალითებს ცოტა საერთო აქვთ, პარალელურად მხოლოდ საზრისის თვალსაზრისით განვიხილავ. მაგალითად, კუმურდოს რელიეფების ფორმა განსხვავებულია – ჯვრის მკლავებს სწორი ფორმა აქვთ და ბოლოებში არ ფართოვდება, თუმცა, ვაღეს მსგავსად, სრულდება წრეებით. სარკმლის თაღს იმეორებს წნული, რომელზეც ჯვარია ამოსული, ეს ორივე საერთო წნულითაა შემდგარი. შესრულების მანერაც განსხვავებულია, კუმურდოს შემთხვევაში ფაქიზად დამუშავებული ფორმებია, უფრო მონუმენტური და აქცენტირებულია. ჯაყისმანის რელიეფიც სრულიად განსხვავებულია, ტიმპანს სრულად ითვისებს მცენარეული ელემენტები და ჰაეროვნად ავსებს სივრცეს. აქ არ გვხვდება ჯვრის გამოკვეთილი ფორმა ვაღეს მსგავსად, არამედ ისეა ჩაფიქრებული, რომ ჯვარი ოთხივე მკლავიდან იტოტება და გადადის მცენარეულ ელემენტში, შესაბამისად, ჯვარი და მცენარე ერთ მთლიანობას წარმოადგენს.

ამ მაგალითებიდან ჩანს, რომ X საუკუნის მეორე ნახევარი ამ რეგიონში ძიებების პერიოდია, ოსტატის ამოცანაა შექმნას სრულიად ახლებური განედლებული ჯვრის ფორმა. როგორც ჩანს, X საუკუნის სამცხე-ჯავახეთში აინტერესებთ აღდგომის, სიცოცხლის განახლების, მეორედ მოსვლის იდეა, რომლის მნიშვნელოვანი სიმბოლოც განედლებული ჯვრებია.

XI საუკუნიდან ჯვრის გამოსახვის მიდგომები იცვლება – მცირდება საფასადო მორთულობა და მონუმენტური ჯვარი დომინან-

²⁸ გუნია, კუმურდოს, 2019, გვ. 18. ეკლესიის აგების თარიღი მითითებულია მის სამშენებლო წარწერაში, იქვე, გვ. 18

²⁹ ბერძენიშვილი, ელიზბარაშვილი, ვაჩიშვილი, ჩაჩუნაშვილი, ჯავახეთი, 2000, გვ. 55.

³⁰ იქვე, გვ. 23.

³¹ Уварова, Христианские, 1894, ст. 94–96; Такайшвили, Известия, 1907, ст. 66–68; სილაგაძე, ჯაყისმანის, 2011, გვ. 95–119.

ტურ ადგილს იკავებს (სამთავისი, 1030 წელი).³² სამთავისის აღმოსავლეთ ფასადის ლაკონური და მკაცრად ჩამოყალიბებული რელიეფური კომპოზიცია პოპულარული ხდება და ფეხს იკიდებს მომდევნო პერიოდის განმავლობაში.

ვალეს აღმოსავლეთ ფასადზე წარმოდგენილი განედლებული ჯვრებისა და მისი პარალელური მასალის შესწავლამ მნიშვნელოვანი ინფორმაცია მოგვცა.

VI-VII სს-ის ტაძრებში მთავარი ყურადღება ექცეოდა ეკლესიის არქიტექტურული ფორმების ძიებას და რელიეფები ტაძრის არქიტექტურის აქცენტებად გამოიყენებოდა (წრომი). ამ შემთხვევაში რელიეფების განაწილება გააზრებულად ხდება, რათა ეკლესიის ფორმა გამოკვეთოს და ფასადი „შიშვლად“ არ დარჩეს, დაისვას ერთგვარი აქცენტი იმ ნაწილზე, რომლის გამოკვეთაც ოსტატს სურს.

ვალეს შემთხვევაში რელიეფები უკვე არა მხოლოდ არქიტექტურული ფორმების აქცენტებად, არამედ მთლიანი ტაძრის საერთო მხატვრულ-შინაარსობრივი პროგრამის ორგანულ ნაწილადაა ქცეული.³³ ეს კი პერიოდის მახასიათებელი ნიშანია.

მეორე მნიშვნელოვანი დეტალი, რომელიც პერიოდის ცვლილებაზე მიუთითებს, მცენარეული ელემენტის განვითარებაა. თუ წრომისა და მცხეთის მცირე ტაძრის შემთხვევაში ორ-ორი მცენარეული ელემენტი გვაქვს, რომელიც ქვედა ტარიდან აქვს გამოზრდილი ჯვარს და მხოლოდ მასიური, თითო ფოთლით გამოიხატება, რომელიც გვერდით მკლავებს არ სცილდება. ხოლო ვალეს შემთხვევაში უკვე გართულებული ვერსია გვაქვს სახეზე: მცენარეული ელემენტი იტოტება და უკვე შემდეგ გადადის ფოთლოვან მოტივში, რომელიც აჩარხოებს ჯვარს. მცენარეული ელემენტის განვითარება და მისი ვარიაციები, მოყვანილი მაგალითებიდან ნათლად ჩანს. აღსანიშნავია ისიც, რომ ადრეული პერიოდის ორნამენტები აშკარად ასახავს სასანური ხელოვნების გავლენას, ხოლო ვალეს და მისი პერიოდის ტაძრებში მცენარეული მოტივი იძენს განსხვავებულ ხასიათს, რაც ვაზისებრი ხვრარებით გამოირჩევა. მცენარეული მოტივების მრავალფეროვანი ვარიაციები შეიძლება მიუთითებდეს უცხოური გავლენებისგან გათავისუფლები-

³² მეფისაშვილი, სამთავისის, 2001.

³³ ხუნდაძე, X ს-ის ხუროთმოძღვრული, 2017, გვ. 126-151.

სა და ეროვნულ ფორმათა ძიების პროცესზე. საინტერესოა ისიც, რომ ვალეს შემთხვევაში განსაკუთრებულად აქცენტირებულია მცენარეული ელემენტი, ის ჩარჩოს ფუნქციასაც ითავსებს, რამდენადაც ქვედა მკლავიდან გამოსული ორივე ყლორტი მიუყვება ფილის კიდეებს და სწორედ მათი წვეტების შეერთებით ჩარჩოვდება რელიეფი. მსგავსი პარალელი მხოლოდ პარხალის რელიეფზე გვხვდება, სადაც მცენარეული ელემენტების კიდეები ჯვრის თავზე წვერებით ეხება ერთმანეთს. თუმცა პარხალის რელიეფს კიდეც ცალკე მოჩარჩოება აქვს, სადაც მეტად განვითარებული მცენარეული ელემენტები არა ვალეს მსგავსი სქემატურობით, არამედ თავისუფალი ხვიარებით ავსებენ და სრულად ითვისებენ სივრცეს.

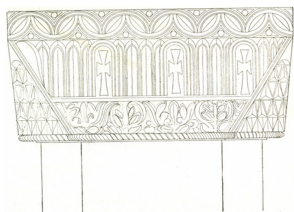
მოძიებული მაგალითების ანალიზი და შედარება გვეხმარება განვსაზღვროთ ვალეს აღმოსავლეთი ფასადის ჯვრის რელიეფების სავარაუდო პერიოდი: ისინი შესრულებული უნდა იყოს X საუკუნის ნი-იან წლებამდე. ეს დასკვნა ეფუძნება იმ ფაქტს, რომ სწორედ X საუკუნის ნი-იანი წლებიდან იკვეთება როგორც სარკმლის საპირეების დეკორატიული ორნამენტით დამუშავება (მაგ. დარკვეთის წმ. გიორგის ეკლესია, კუმურდოს აღმოსავლეთ ფასადის ცენტრალური სარკმელი), ასევე ფასადების სიბრტყეთა გეომეტრიული თუ მცენარეული ორნამენტებით შევსების ტენდენცია და ფორმათა მეტად დამუშავება, სიბრტყეთა რბილი, ოვალური ხაზებით გადმოცემა (ხცისი). X საუკუნის ბოლოს და XI საუკუნის დასაწყისის მაგალითებში (ჯაყისმანი, ხცისი) კი უკვე გვხვდებით ისეთ ფორმებს, რომლებიც მრავალნაწილიანი, მდიდრული მცენარეული მოტივებით, დახვეწილი შესრულებით გამოირჩევა. აქ არის რელიეფის ზედაპირის ფენებად დამუშავება, გარკვეულად „პლანებად დაყოფა“, რაც აღნიშნული პერიოდის გამოკვეთილი მახასიათებელია. ამ თვალსაზრისით ჩემი და ნათელა ალადაშვილის მოსაზრებები ემთხვევა ერთმანეთს, რის მიხედვითაც, ვალეს ტაძარი გარდამავალი ხასიათის ძეგლია, ის დგას ძველსა და ახალ მიდგომებს შორის და აჩვენებს ამ გარდამავალ პროცესს ძველიდან ახლისკენ.³⁴

³⁴ ალადაშვილი, ნიკორწმინდის, 1957, გვ. 59.

ჯვრის რელიეფური გამოსახულება პასტოფორიუმის სარკმელზე. ვალეს
ტაძრის აღმოსავლეთი ფასადი

ტაბ. 1: ბოლნისის სიონის ჯვრები.
V ს.

1.

2.

3.

1. სტუმბური ჩანახატი ერთ-ერთი სვეტისათვის ჩრდ. სტოპში
2. ამიკვეთილის ჯვრის ბაზილიკის მე-5 სვეტზე
3. კაპიტელის რელიეფი

ტაბ. 2: VI-IX სს.

4.

5.

6.

7.

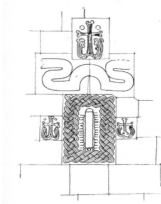
4. მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძარი, ჯვრის რელიეფი ნიშაში, 545-586 წწ.

5. ზღუდური, აღმოსავლეთი ფასადი, VI-VII სს.

6. წიშოში, სამხრეთი ფასადი, 626-634/5 წწ.

7. არმაზი, დგს. კარის ტიმპანის მორთულობა, 864 წ.

ტაბ. 3: X ს. -ის შუა ხანები

8.

9.

10.

8. ერეკლე, ბერის საყდარი, აღ. ფასადი, X ს.

9. დირობის ღვთისმშობლის ეკლესიის კომპლექსი, სამხ. კარის ტიმპანი, 957-967 წწ.

10. პარბალი, 961-975 წწ.

ტაბ. 4: X ს. -ის II ნახ. – XI ს. -ის დასაწყისი

11.

12.

13.

11. ნადარბაზევი, კარის ტიმპანი, X ს.

12. ხვისი, წმიძიოთის ნათლისმცემლის ეკლესია, 1002 წ.

13. ხვისი, წმიძიოთის ნათლისმცემლის ეკლესია, 1002 წ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ალადაშვილი ნ., ნიკორწმინდის რელიეფები: ფასადების სკულპტურის შესახებ შუა საუკუნეების საქართველოში, თბ., 1957.
- ბერძენიშვილი დ., ელიზბარაშვილი ი., ვაჩიშვილი ნ., ჩახუნაშვილი ც., ჯავახეთი, ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული გზამკვლევი, თბ., 2000.
- გაგოშიძე გ., ჩიხლაძე ნ., ღირბის ღმრთისმშობლის მიძინების მონასტერი, თბ., 2006.
- გუნია დ., კუმურდოს კათედრალი, თბ., 2019.
- ვირსალაძე თ., ატენის სიონის მოხატულობა, ქართული მხატვრობის ისტორია, თბ. 2007.
- ბაქარაია პ., შიდა ქართლის ციხე-სიმაგრეები, თბ., 1959.
- თაყაიშვილი ე., არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, ტფ., 1907.
- კვაჭატაძე ე., წმ. ნიკოლოზის რელიეფური ხატი ანანურის ღმრთისმშობლის ეკლესიის სამხრეთ ფასადზე, საქართველოს სიძველენი N10, თბ., 2007.
- მაჩაბელი კ., ბოლნისის ქვაჯვარას კაპიტელის ორნამენტული დეკორის სისტემა: ქრონოსი N2, თბ., 2021.
- მეფისაშვილი რ., ვალეს ტაძარი და მისი აღმშენებლობის ორი ძირითადი პერიოდი, ქართული ხელოვნება: ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის შრომები 3, თბ., 1950.
- მეფისაშვილი რ., სამთავისის ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადის დეკორატიული მორთულობის თავისებურება, ქართული ხელოვნება N11, თბ., 2001.
- მუსხლიშვილი ლ., ბოლნისი, თბილისი, ენემიკის მოამბე, ტ. III, თბ., 1938.
- რჩეულიშვილი ლ., ქართული ხუროთმოძღვრების სამი უცნობი ძეგლი, Ars Georgica 2, Tb. 1948.
- საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, V ტომი, თბ., 1990.
- სილაგაძე ნ., ჯაყისმანის მონასტრის მთავარი ეკლესია და მისი მომიჯნავე ნაგებობათა კომპლექსი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები III, თბ., 2011.
- სხირტლაძე ზ., ადრეული შუა საუკუნეების კედლის მხატვრობა, თელოვანი ჯვარპატიოსანი, თბ., 2008.
- შმერლინგი რ., ქართული ხუროთმოძღვრული ორნამენტი, თბ., 1954.

-
-
- ჩუბინაშვილი გ., მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძარი, ტფ. უნივ. მოამბე, II, თბ., 1922-23.
 - ჩუბინაშვილი გ., ქართული ხელოვნების ისტორია ტ.1, ტფ., 1936.
 - ხუნდაძე, X ს-ის ხუროთმოძღვრული ქანდაკება, შუა საუკუნეების ქართული ქანდაკება, გიორგი ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის ეროვნული კვლევითი ცენტრი, თბ., 2017.
 - ჯობაძე გ., აღრეული შუა საუკუნეების ქართული მონასტრები ისტორიულ ტაოში, კლარჯეთსა და შავშეთში, თბ., 2007.
 - Bandmann G., Braundels W., Kollwitz J., Lexikon der Christlichen Ikonographie, Freiburger Graphische Betriebe, 1994.
 - Donabedian P., Spécificité typologique des khatchkars diasporiques: les petites plaques à croix murals, Armenia between Byzantium and the Orient, Leyden/Boston, 2020.
 - Elizbarashvili I., Giviashvili I., Architecture of Upper Svaneti, Convivium, 2023.
 - Кузнецов В. П., История развития формы креста, Краткий курс православной ставрографии, Москва, 1997.
 - Мепишашვილი Р., Цинцадзе В., Архитектура нагорной части исторической провинции, Грузии, 1975.
 - Уварова П., Христианские памятники, 1894.
 - Чубинашвили Г., Шмерлинг Р., Храмы в древних селениях Триалети – Олтиси и Тетри цкаро, თბ., ქართული ხელოვნება, ქართული ხელოვნების ინსტიტუტის შრომები 2, 1948.
 - Такайшвили Е., Известия Кавказского Отделения Императорского Московского Археологического Общества, вып. 2, Тиф., 1907.

ინტერნეტრესურსები:

- იოანეს სახარება თავი 11 - https://www.orthodoxy.ge/tserili/akhali_agtqma/ioane-11.htm 10/06/2025.
- იოანეს სახარება თავი 15 - https://orthodoxy.ge/tserili/akhali_agtqma/ioane-15.htm 10/06/2025.

ART STUDIES

Nino Kvirikashvili,
PhD student in Art History
Shota Rustaveli Theatre and Film Georgia State University,
Supervisor: Natalie Gengiuri

WINDOW LINTEL WITH A FLOURISHING CROSS – VALE CATHEDRAL (10TH CENTURY)

Keywords: *Vale Church, Flourishing Cross, Tree of Life,
Medieval Georgian Architecture, Relief Decoration*

Abstract

The article examines the iconography and semantics of the living crosses situated on the eastern façade of the Vale Church (10th century), a representative example of medieval Georgian architecture within the context of medieval Georgian ecclesiastical architectural sculpture. The study, based on artistic, stylistic, and theological analysis of the reliefs, defines the symbolic meaning of the crosses as a fusion of the Tree of Life and the symbol of salvation.

In the analysis of sculptural programs in medieval Georgian churches, the motif of the cross emerges as a central compositional and theological element. Since depictions of the cross appear continuously in early Christian monuments in Georgia (such as Bolnisi Sioni, the Small Church of Jvari in Mtskheta, and Zghuderi), the study of its formal and semantic development offers valuable insights into the evolution of artistic thinking and symbolic language in Georgian sacred art.

For this purpose, the article brings together Georgian parallels that share formal similarities with the crosses on the eastern façade of the Vale Church. This comparative framework determines when such cross types first appear, in what form and context crosses

are integrated into church decoration, and how their structure and meaning develop and transform over time.

The analysis enables a broader cultural and artistic interpretation of the Vale crosses, presenting them as a transitional example within Georgian sculptural tradition — a connective link between earlier traditions and emerging stylistic approaches in the second half of the 10th century.

Ketevan Ochkhikidze,
PhD in Art History and Theory,
Assistant in the Department of Art History
at Shota Rustaveli Theatre and Film Georgia State University

RELIEF ON THE PORTAL OF THE MAIN CHURCH OF SAINT PETER OF KHAKHULI (10TH CENTURY)

Keywords: *Medieval Georgian sculpture, portal of the Khakhuli church, Apostle Peter, Guardian of the gate of Paradise, Judgment Day, eschatology*

Abstract

On the southern portal of the main church of Khakhuli (10th century), Saint Peter is depicted holding a key and a lock, which, according to the Gospel narrative (Matthew 16:18), serves as an eschatological symbol of the guardian of the Gate of Paradise. In this context, the portal takes on the meaning of the Gates of Paradise, through which we enter the sacred space. Other sculptures around the door (such as Jonah's salvation from the belly of the whale, the ascension of Alexander the Great, griffin, rooster, etc.) are related to the themes of salvation and resurrection, and „Ascension of the Cross” on the tympanum ties all the images together with an eschatological idea. Each of them carries deep symbolic meaning